

buduće stvaralaštvo. Svaki od navedenih likova vrlo je zanimljiva duhovna osoba, i svaki je od njih dao hrvatskoj, ali i europskoj historiografiji, veoma važan znanstveni doprinos s područja filozofije, teologije i povijesti. Djelo je pisano razgovijetnim hrvatskim jezikom s nekim "novim" hrvatskim riječima te brojnim stranim, pretežno latinskim izrazima. Izvori, koje je autor koristio, istaknuti su u brojnim bilješkama i sadrže vrlo zanimljive činjenice vezane uz javnu djelatnost navedenih likova. Naracija tog kvalitetnog djela, dok ga čitamo, uvodi nas u zanimljiv i gotovo nepoznat život sedmorice franjevac, zaslužnih znanstvenika i putopisaca, s kojima Čvrljak razgovara, vodi dijalog, iznosi njihove vrline i zasluge, ali i kritike njihovih suvremenika. Takvim načinom njihova predstavljanja, Čvrljak im je udahnuo novi život, te ih uzdigao na zaslužno mjesto, otevši ih zaboravu.

Ante Gulin

Alojz Štoković, *Crnogorsko nasljeđe u Istri. Peroj – nove spoznaje oko doseljavanja i udomljavanja Crnogoraca 1657.-1816.*, HCDP "Croatica-Montenegrina RH", Osijek 2012., 312 str.

Alojz Štoković, autor naslova što ćemo ga na ovome mjestu predstaviti, rođen je 1950. godine u Puli. Od 1980. zaposlen je u Zavodu za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, područnoj jedinici u Puli. Bavi se proučavanjem socijalne, gospodarske i političke povijesti na istarskom poluotoku u razdoblju od 16.-19. stoljeća, navlastito poviješću konfesionalnih zajednica u geografskom trokutu Trst-Rijeka-Pula. Njegov bibliografski opus broji 159 znanstvenih i stručnih radova objavljenih u Hrvatskoj i inozemstvu. Također, sudjelovao je na više od 150 domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova. Donedavno je kao vanjski suradnik bio predavač na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli. Trenutno je predsjednik Matice hrvatske, ogranka u Fažani, član uredništva Vjesnika istarskog arhiva i predsjednik Hrvatsko-crnogorskog društva prijateljstva (*Croatica-Montenegrina*).

Knjiga *Crnogorsko nasljeđe u Istri* započinje prolegomenom istoimenog naslova iz pera njezina urednika, ujedno i mentora doktorskog rada Alojza Štokovića, prof. Milorada Nikčevića. Riječ je, dakle, u osnovi o prerađenom doktorskome radu. Strukturalno gledano, iza uvodnika slijedi 11 glava, svaka od kojih je podijeljena na zasebna poglavlja.

U prvoj glavi Štoković piše općenito o naselju Peroj, njegovom neposrednom okružju i posebnostima. Potom kroz desetak stranica obrađuje načelna pitanja okolnosti što su prethodile crnogorskom doseljavanju u Peroj, a to su svakako traumatične životne okolnosti matičnog zavičaja koje su poslužile kao povod iseljavanju iz matične zemlje, kao i grčke obitelji koje su prethodile Crnogorcima u naseljavanju Pule i Peroja. Ova je glava zaokružena osvrtom na dva svećenika: Mihajla Ljubotinu i Miha Brajkovića koji su predvodili pristiglu skupinu 1657. godine.

U drugoj glavi autor raščlanjuje tzv. Perojsku povelju, tj. *atto di investitura* kako je nazvana u hrvatskoj i talijanskoj literaturi, a koja je van svake sumnje ključno vrelo za proučavanje povijesti naseljavanja i udomljavanja pravoslavnih Crnogoraca u Istru. Riječ je o građansko-pravnom dokumentu nastalom 1657. koji je i inače najvažnija isprava o novovjekovnoj povijesti Peroja. Osvrćući se na povijest rukovanja tim arhivskim dokumentom, autor ističe kako je po prvi put objavljena 1852. godine u Kandlerovoj publikaciji *L'Istria*. Pozornost pridaje posve opravdano i zadnjem župniku katoličke župe sv. Stjepana u Peroju Antonu Fiorantiju. Kako bi bilo za očekivati, sam kraj ove glave rezerviran je za prijepis originala *in extenso* te za prijevod povelje na suvremeni hrvatski jezik.

U trećoj glavi Štoković još detaljnije raščlanjuje spomenutu *Perojsku povelju* ukazujući na njezine pojedinačne (Mihajlo Ljubotina, Miha Brajković) i skupne aktere (Albanci, pet obitelji iz Crne Gore) te posebno na Francesca Consolicha, njezina prepisivača iz 1787. godine, pri

čemu ističe osam mogućih zaključaka. Tako piše da su svi doseljenici spominjani u *Povelji* iz Crne Gore, pri čemu je pet obitelji koje je doveo svećenik Ljubotina zasigurno etnički Crnogorci. Te su doseljene crnogorske obitelji pripadale grčko-istočnom obredu Srpske pravoslavne crkve u Peći, dok su albanske obitelji, koje također dolaze iz Crne Gore, katoličke vjeroispovijesti i nisu ostavile posebna traga u Peroju. Crnogorski pravoslavci bili su upućeni na grčko-pravoslavnu župu sv. Nikole u Puli sve do 1784. godine kada je osnovana pravoslavna parohija Sv. Spiridona, a katolici Peroja su neovisno o novodoseljenim pravoslavicima nastavili živjeti u Peroju u katoličkoj župi sv. Stjepana sa svojim svećenikom.

U četvrtoj glavi autor piše o pravoslavnoj baštini na prostoru Puljštine i u Veneciji prije dolaska Crnogoraca u Peroj. Potom ukazuje na konfesionalni status grčkih "shizmatika" na cijelom području Serenissime i na njihov položaj nakon teritorijalnih promjena na Sredozemlju. Treći organizirani pokušaj naseljavanja većeg broja pravoslavnih obitelji s Cipra u Pulu i njezinu okolicu u drugoj polovici 16. st. Štoković prikazuje u zasebnom poglavlju. Za proučavatelje povijesti konfesionalnih odnosa na širem venecijanskom prostoru znakovita je molba pulskih Grka iz 1580. godine, upućena veronskom biskupu Augustinu Valieru, inače apostolskom vizitatoru, za vrijeme njegova boravka u Puli. Tu molbu autor donosi cjelovito u prijepisu zajedno s vizitatorovim odgovorom. Jedinu korist od tog susreta predstavnika ciparskih Grka s Valierom, prema autoru, je vizitatorovo obećanje da će osobno poslati pismo u Rim kako bi se u grčkom sjemeništu pronašao prikladan kandidat za njihovog dušebrižnika u Puli.

Pravoslavna skupina u Peroju nije i prva skupina etničkih Crnogoraca koja se tijekom 16. i 17. st. naselila u Istri. Takvih primjera bilo je prije i poslije perojskog slučaja, kako po cijeloj Istri tako i u neposrednom susjedstvu Peroja i to u Vodnjanu, Poreštini, Balama i u Fažani. U petoj glavi Štoković se fokusirao na, perojskim Crnogorcima susjedni kaštel Vodnjan. Tu pratimo djelatnost i hijerarhijski uspon u mjesnoj crkvi zbornog kaptola Vodnjana Doménika Pastrovichija, zacijelo došljaka iz kotorske ili barske biskupije inkardiniranog u pulsku te raspoređenog kao duhovnika novopridošlih doseljenika. Pastrovichio je, prema autoru, jasan primjer uspješne akulturacije, čak potpune integracije u relativno kratkom vremenu.

Ključna godina za crnogorske useljenike u Peroj je, nakon 1657., bila 1677. godina i to zato jer je tada bio promijenjen njihov građanski status. Trebali su nakon dvadeset godina proživljenih u statusu *habitantes nuovi* po automatizmu postati *habitantes vecchii*, što će reći da su u svim građanskim pravima i obavezama trebali biti izjednačeni sa starosjediocima. U tom smislu značajno je nekoliko zapisnika koje je sačinio pulski bilježnik Nicolò Lombardo u srpnju 1677. godine, a koji su nastali na seoskoj skupštini. Tom prilikom, kako se tema razvija u šestoj glavi studije, trebalo se riješiti imovinsko pitanje, tj. pravo korištenja zemlje kojom su se do tada služili. Tekst zapisnika donijet je *in extenso* u prijepisu *ad litteram* i u prijevodu. Potom autor raščlanjuje spomenute zapisnike ukazujući na njihove glavne točke i ističući popis prvih doseljenika u Peroj, na koji nailazimo u drugom bilježničkom upisu.

U sedmoj glavi Štoković naglašeno ulazi u područje historijske demografije temeljeći analizu na matičnim knjigama pravoslavne župe Svetog Spiridona u Peroju. I matična knjiga krštenih i matična knjiga umrlih počele su se pisati 1784. godine, što je bio nadnevak kada se perojska pravoslavna zajednica, formalno kao kapelanija, izdvojila od grčke pravoslavne župe Svetog Nikole u Puli. Tada je, dakle, nakon punih 127 godina, došlo do formalnog prekida grčko-crnogorskog zajedništva u Istri i, kako tvrdi autor, dogodio se *sveti čin osnivanja župe, formalno kapelanije* (163). Jedno poglavlje posvećuje dosadašnjim historiografskim i publicističkim dvojabama oko godine i načina osnutka župe sv. Spiridona, kao i gašenju katoličke župe sv. Stjepana, nakon čega ide na raščlambu perojskih matičnih knjiga.

Autor u osmoj glavi postavlja posve očekivano i ključno pitanje: što je tih pet obitelji držalo na okupu i kako to da se nisu asimilirale u prvih desetak godina od svoga dolaska? Napomenuo bih da je pitanje očuvanja identiteta ključno s obzirom na činjenicu da je perojska zajednica jedina crnogorska enklava u Republici Hrvatskoj i danas. Njegov odgovor ide u

smjeru isticanja visoke razine svijesti i osjećaja etničke pripadnosti, jezika kojim se služe, egzistencijalnih poslova i na samome kraju, ali ništa manje bitno, Crkve. Pitanje jezika posebno koncentrirano zaokuplja autorovu historiografsku znatiželju u glavi naslovljenoj: *Crnogorski jezik i njegova norma u kontekstu romanskog prostora, s podnaslovom: Stoljetna borba za pravo na uporabu liturgijskog jezika*.

I naredna, deveta, glava ima zadatak upoznati čitatelja s perojskim govorom, ali ovaj puta iz očista jezikoslovne struke. Autor tako predstavlja sve istraživače perojskoga govora dajući naglasak na rječniku Josipa Ribarića. Ovaj je zaslužni istarski jezikoslovac kroz mjesec dana 1949. godine boravio na terenskom istraživanju u Peroju, gdje je skupio 72 strojem pisane stranice leksičkih jedinica. U završnom dijelu ove glave autor donosi primjere iz spomenutog *Rječnika* perojskoga govora.

I predzadnja glava izlazi iz okvira historiografije. U njoj etnojezičnu sliku Perojaca autor dopunjava istraživanjima folklorističke građe nedavno preminule vrsne izučavateljice usmene i narodne književnosti Maje Bošković-Stulli. Donosi neke karakteristične primjere koje Perojce preko *jezične matrice* povezuju s crnogorskim tлом te ukazuje u kolikoj mjeri korespondiraju na sadržajno-tematskoj i žanrovskoj osnovici s folklornom građom koju je Josip Ribarić prikupio nekoliko godina ranije negoli je to učinila Bošković-Stulli.

Na samome kraju podastrt je popis konzultirane i korištene literature koji broji 234 naslova, a popis objavljenih izvora njih 30. Kao arhivistu i jednom od sunakladnika ove knjige posebno držim važnim istaknuti što je autor temeljio svoja zapažanja i zaključke na izvornom, neobjavljenom arhivskom gradivu. Najviše je istraživao u Državnom arhivu u Pazinu, i to na arhivskoj zbirci Matične knjige iz Peroja, Poreča i Bala, na fondovima pulskih i porečkih bilježnika, fondu pulskog kaptola te fondu katastarskih mapa. Osim pazinskog arhiva, obišao je i Državni arhiv u Rijeci, potom i pismohrane župa u Fažani i Vodnjanu. Od inozemnog arhivskog gradiva istraživao je na fondovima *Archivio di Stato di Trieste* te *Archivio Segreto Vaticano*.

Predstavljena Štokovićeve knjiga nastala je kao rezultat rada unutar Zavoda Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Rijeci, njegovoj područnoj jedinici u Puli gdje je autor, kako napomenusmo u uvodniku, istaknuti znanstvenik s područjem istraživanja ranoga novog vijeka zapadne Hrvatske i to s naglaskom na Istri u njezinim povijesnim društvenim i religioznim gibanjima.

Rukopis su recenzirali Slaven Bertoša, Juraj Kolarić i akademik Radoslav Rotković. Izdavači su Crnogorsko kulturno društvo *Montenegro – Montenegrina*, Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva *Croatia-Montenegrina*, oba iz Osijeka, i Institut za crnogorski jezik i književnost iz Podgorice. Suizdavači su Matica hrvatska – ogranak Fažana, Državni arhiv u Pazinu i Državni arhiv u Rijeci.

Riječ je ne samo o historiografskom znanstvenom radu, nego i šire od toga, i to zahvaljujući zadnjim poglavljima u kojima se ne samo dotiče već i akribično predstavlja jezikoslovni i narodno-književni baštinski korpus Perojaca.

Knjiga Alojza Štokovića znanstveno je utemeljena monografija koja može poslužiti kao obrazac za obrađivanje sličnih tematika u hrvatskoj historiografiji.

Elvis Orbančić

Slaven Bertoša, *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku*, Mala biblioteka, sv. 6, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, Pazin 2012., 176 str.

U svom znanstvenom opusu Slaven Bertoša se bavi gospodarskim, društvenim, etničkim, vjerskim i migracijsko-kolonizacijskim prilikama u Istri i na Kvarneru, a područje Puljštine, koje je temeljito obrađivao u svom magistarskom i doktorskom radu, drži posebno važno